

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№99
(19289)

2019 чылдың
сентябрь 3
вторник

Хүннүн үнери — 05:37
Ажары — 19:20
Хүн дурту — 13:43

солуннун сайтызы: //shyn.ru электроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Садар өртээ хостуг (12+)

Тыва эки турачыларга тураскаал хүнү – сентябрь 1

ТЫВА МААДЫРЛАР УТТУНДУРБАС

(Материалды 3-кү арындан номчуур силер).

Хүннүн медээлери

КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙ ЯРМАРКАЗЫ

Улуг-Хем кожуунга дыштаныр хүннүн көдээ ажил-агий ярмарказы август 30-31-де ийи хүн уламчылаан. Сүттен кылган ак чемнер, ногаа аймаандан дузаан огурец, помидор база катчимистен хайындырган варенье, компот, мед база тайга торуу ол ышкаш тыва национал аш-чем – соктаан далган, чиңге-тараа, инек болгаш хой эди дээш өске-даа артыкшылдыг продукциязын чон садып-саарган. Оон аңгыда, школарының өөредилге херекселдерин садар хемчегни база эрттирген. Уругларга канцеляр барааннарын, идик-хепти ада-иелер садып алыр эпиг арганы тургускан. Садып-саарылгандан кирген ниити орулганың түңү – 245,0 муң рубль болган. Көдээ ажил-агий ярмарказына арат, фермер ажил-агийларның база хуузуна дузалал ажил-агийларның төлээлери шупту 36 кижидекейлиг киришкен.

УЧАСТОК ТӨЛЭЭЛЕРИНИҢ ПУНКТУЗУ АЖЫТТЫНГАН

Кызылдың солагай талакы дачаларына ТР-ниң ИХЯ-ның участок төлээлериниң полиция пунктузунун байырлыг ажыдышкыны болган. Аңаа Кызылдың мэриниң корум-чурум эрге-хоойлу айтырыгларының талазы-биле оралакчызы Мөгедир Мөңгө-Назын база киришкен. Бо дачалар ниитилелинде шупту 20 муң кижидекейлиг турар. Оларның амыр-дыжын 3 участок төлээзи – полиция ажилдакчыларындан аңгыда, «Беркут» улусчу дружина база камгалаар. Бөгүндө эгелээш, солагай талакы дачаларга корум-чурум айтырыглары бүзүрелдиг болгаш быжыг холдарже кирген дээрзин мэрияның ажилдакчылары дыңнадып турар.

ШОУ «ГОЛОС» ЧАЛААН

Күрүнениң «Саян» ансамблиниң ыраажызы Дойур Сайын Крымга август 20-27 хүннеринде болган чогадыкчы ниитилелдериниң «Таврида» фестивалына чедишкенин киришкен. Сайын тыва улустун ырызы «Бай-Тайганы» бадырдаш, хөөмей, сыгыттың аңгы-аңгы угланышкынын күүсеткеш, композитор Арно Бабаджаняның, шүлүкчү Андрей Вознесенскийниң сөзүңге бижитинген, Россия Федерациязының улустун артизи Филипп Киркоровтун репертуарындан «Верни мне музыку» деп ырыны бараалгаткан. Бо ырыны Россияда сураглыг ыраажылар Муслим Магомаев, София Ротару, Тамара Гвердцители база күүседип турган. Эң-не өөрүнчүг болгаш харысалгалыг медээ бистиң чаңгыс чер-чурттууус Дойур Сайынны федералдыг бир дугаар каналда болуп турар «Голос» деп шоуже чалааны. Ынчангаш Сайын бодунун репертуарын делгемчидип, даштыкы дилдарда ырыларны база өөренип алыр апаар, ол дээрже үстүндө ады кирген шоуунун кол негелдези болур.

«АБА ГЮРЕШИ» ЧЕМПИОНУ

2019 чылдың сентябрь 1-2 хүннеринде Турция Республиканың Антакья хоорайга «Аба Гюреши» деп Х Бүгү-делегей чергелиг маргылдаага үш тыва мөгө: 60 килге Айдыс Монгуш, 90 килден аар деңзиге Тываның Начын мөгөзи Айдын Монгуш база 80 килге база Начын мөгө Одай Алдын-Сай барып хүрешкен. Триколуг, хөмдөн даараан хөрөктээштиг, курлуг база кызыл-даван тутчур турк чонкуну ынак хүрежи чүгле курдан тудар эвес, буттаар, ол ышкаш чолдак чеңи-чоктан база туткаш октаар аргалар-биле байлак. Тыва мөгелерниң аразындан Одай Алдын-Сай бодунун деңзизинге шупту удурланыкчыларын «калбак чарын» кырынга чыттыргаш, чемпионнап каан.

Чазак Даргазы социал четкилерде

ДАРЫЙ ДУЗА КАДАРЫН ДИЛЭЭН

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун интернет дамчыштыр чон-биле ажык харылзаазы республиканың аңгы-аңгы булуңнарында удаа-дараа берге байдалдарга таварышкан чонунга дуза кадарына эптиг болуп турар. Дүне-хүндүс дивес, Чазак Даргазынче социал четкилер дамчыштыр аңгы-аңгы дилеглер чондан кирип турар. Ындыг дилеглерниң бирээзи инстаграм дамчыштыр болган. Ол дугайында Шолбан Кара-оол социал четкиде бижээн:

Август 31. «Бо дүне инстаграмга мени Ак-Довурактың чурттакчызы дуза кадарынче кыйгырды. Ооң дуңмазы бедик черден аңдарылгаш, оорга сөөгүндө кемдээшкиннер алганын дыңнатты. Эр хей! Сүрээдевейн, ол дораан дамчытканы эки болду. Дуза дилээн уругнуң илдеңи

кончуг девидеп турарын эскердим, чүге дээрге ол боду өске хоорайда турар кижилер болду. Медээни дораан хынаан соонда, кемдээн уругну Кызылга дарый эккээри-биле саат чокка санавиация вертоледун чоруткан бис. Ооң байдалы берге, ынчангаш бедик технологтуг кезиштин чорудар апаар. Шупту чүве эки болурунга идегеп артар-дыр бис. Бистиң эмчилеривис дыка кызып турлар. Оларга экини күзеп каалыңар. Эрткен чылын 270 шак ындыг ужудушкуннарны кылган түңнелинде, 457 аарыг улуска дүрген эмчи дузазын чедирген, оларның 79-зу бичии уруглар, 31-и чаа төрүттүнген чаштар».

ЭҢ-НЕ ЫРАК СУУРЛАРГА ИНТЕРНЕТ ТУРЗУН ДЭЭШ

Тываның хөгжүлдээзиниң бир көскү хөречизи, республика девискээринде чедери берге суурларның чурттакчылары интернетти хостуг ажылгаар аргалыг болзун дээш, күженишкенин ажилдар чоруттунуп турар. Шолбан Кара-оол бо талазы-биле айтырыгны доктаамал хайгааралда тудуп турар.

Август 31. «Муңгаш тайгада-даа чурттап турар улуска интернет демей-ле херек. Боттарының ажил-агы-йыңга ажыктыг чүүлдерни интернет дамчыштыр дүрген шиитпирлээринге, чон-биле доктаамал харылзаалыг болурунга ол эптиг. Шак ындыг чонга ажыктыг ажилды харылзаачылар

кылып турар. Амгы үеде олар интернетти ажылгаарыңа чугула 100 км ажык харылзаа шугумун тайга-таскылды ажык, тулаалары кежир Тожунуң Тоора-Хем суурже чоокшулай берген шөйүп бар чыдарлар. Эр хейлер! Дыка улуг берге ажилды кылдылар. Шак ындыг харылзаа шугумун чедери берге суурлар чедир шөйери ындыг белен эвес болдур ийин. Ынчалза-даа бистиң харылзаа ажилдакчыларымыс Өвүрнү таварааш, Мөңгүн-Тайгаже безин шөйүп чедирген. Ынчангаш Мугур-Аксы, Саглы, Солчурда дүрген ажилдаар интернет бар апарган. Чер-чурттугларымга ол ажыктыг болган дээрзинге идегээр мен».

1943 ЧЫЛДЫҢ СЕНТЯБРЬНЫҢ БИРИ

Тыва Арат Республиканың эки турачыларының алдар-адының төөгүлүг сактыышкынының Хүнү – сентябрьның 1-де Тываның Баштыңы интернетке мону бижээн:

Сентябрь 1. «76 чыл бурунгаар, бо хүнде дег, шак-ла ындыг аяс хүн турган. Ыяштарның бүрүлери ам-даа ногаан хөвээр-даа болза, күстүң тыныжы агаарда демей-ле илден. Улустуң ажит-төлдери дайынче ап чоруп турган "ЗИЛ"-дерниң дугуйларының адаандан довурак буртулаан хүнде, 1943 чылдың сентябрь 1-де, Тыва бодунуң аныктарын фронтка үдөп турган. Ол дээрге ийи чүс ажык тыва эки турачы дайынче коргуш чок айтканган.

Хүндүлүг чаңгыс чер-чурттугларым, 2015 чылда бис сентябрь 1-ни Тыва Арат Республиканың эки турачыларының алдар-адының төөгүлүг сактыышкынының Хүнү кылдыр тургускан бис! Тыва Кызыл Шеригге 3,5 муң ажык шериглерни: танкистер, ужу-дукчулар, кавалеристерни берген.

Өгбөлөривистиң эрес-дидим тура-соруун үндезилээн бо хүн-биле силерге изиг байырым чедирип тур мен! Оларның маа-дырлыг чоруунуң дугайында чырык сактыышкынар чүректерге шыгжаттынып, Билиглер хүнүнде салгалдан салгалче шилчири болзун!»

«Шапкын хөгжүдөр» төлевилел-бил

ДЕТКИМЧЕНИ АЛГАННАР

Август 30-де Туризм төвүнге эрге-чагырга черлери биле сайгарлыкчылар аразында Чазак деңнелдиг ажык чугаалажышкынар болган. Хуралдың ажылы аңгы-аңгы шөлчүгештерге эрткен.

Бирги шөлчүгеш – «Бүдүрүлгелерни электри энергиязының шугумнарынга кожарының хуусаазын эвээжедириниң аргалары» деп темага ТР-ниң одаар чүүл болгаш энергетика сайыды Р.В. Кажин-оол, ийиги шөлчүгеш – «Тудуг ажилдарыңа чөпшээрел бээри болгаш бүдүрүлгелерниң өнчү-хөреңги эрге байдалын бүрүткээрин бөдүүнчүдери» деп айтырыгга ТР-ниң тудуг сайыды Е.Ю. Овсянников, үшкү шөлчүгеш – «Кызыл хоорайның келир үеде сайзыралыңа дүүштүр хууда сайгарлыкчыларга чер участоктарын чөпшээрээриниң чедимчелии» деп темага чер болгаш өнчү-хөреңги сайыды И.И. Улдургашев, дөрткү шөлчүгеш – «Чээли алырынга чедимчелиг байдалдар болгаш административтиг шаптаразынаарны эвээжедири» деп айтырыгга ТР-ниң экономика сайыды Е.В. Каратаева олар боттарының илеткелдеринге хууда сайгарлыкчыларга тайылбырны кылган.

Бо хүнде дарый шиитпирлээр ужурулг чидиг айтырыгларны шөлчүгештер аразында изиг-изиг сайгарып чугаалашкан соонда, ооң харызын Чазак Даргазы Шолбан Кара-оол берген: «Хүндүлүг чаңгыс чер-чурттугларым, бистиң бо ужуражылгавыс болганынга өөрүп тур мен. Чүге дээрге чаңгыс чер-чурттугларым шупту чедимчииниң, сайзыралче чүткүлдүг болзун деп бодалды илередикседим. Бодум тозан чылдарның эгезинде силер ышкаш хууда сайгарлыкчы кижиниң белен эвес ажылынче шымнып кирдим. Ол үеде чедимчииниң сайзырай берген сайгарлыкчылар малина өңнүг пиджак кедери модага турган болгай. Кижилер оларга чедерин, ол хепти кедерин кызыдар турганын сактыр боор силер. Силерге база бодунуң ажил-агынын шуудадып алырда, кызымак бурунгаар чүткүлдү, ындыг тура-соруку күзээр-дир мен. Ажилгыр кижилер хей, шыдал-быралыг өг-бүлелер биске

көвүдээр-ле, бистиң республикавыс сайзыраар ла болгай.

Шөлчүгештерге ажилдап турган сайыттар, силерниң чүнү кылыксап турарыңарны, эпти байдалдарны силерге тургузар аргаларны тыва дээш сеткилинден ажилдап турганын кыдындан көрдүм.

Бүдүрүлгелерни электри шугумунга кожуг алырының хуусаазын 90 хонукка чедир кызыралын, моон мурнунда (137 хонук турган) «Тыва-энерго» биле «Тываэнерго-сбыттан» дилээр мен. Тус черниң бот-башкарылга органныңан электри четкилериниң объектилери турар чер участоктарын чөпшээрел бээриниң хуусаазын 30 хонук турганындан 10 хонук чедир кызыралын, тудуг ажилдарыңа чөпшээрелди, төлевилел, смета-экспертиза эрттирериниң хуусаазын хоойлу-дүрүм аайы-биле база кызырар дугайында даалганы бодумнуң оралакчыларымга берип тур мен.

Сайгарлыкчы кижилер бүрүзү бизнестин хоорайның төвүнге кылып алыксаар. Бо үеде ындыг черлер кончуг эвээш, бар-даа болза, хөлөзи аар болуп турар. Хоорайның даштыкы хевирин чараш болдурары база кол черде болганда, туралаан-на черинге ону ажада бербес. Ынчангаш чаагайжыды туттунган каът бажыңнарның адаккы каадыңга чоннуң амыдырал-хандырылга черлерин болгаш сайгарлыкчыларга ажилдаарыңа эптиг оран-саваны аңгылап бээрин чедип алыр бодалды бис. Бо ажилды боттандыралы ТР-ниң Тудуг яамызының болгаш Кызыл хоорай чагыргазының дорт херээ-дир».

Азия Төвүнге болган ажык чугаага хууда сайгарлыкчылар эрге-чагырга черлериниң киржилгези чокка шиитпирлээр болдунмас айтырыгларны Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол, яамы, ведомстволарның удуртукчулары болгаш өске-даа хей-ниитижиде идекпейлиг кижилер-биле кады олуруп алгаш, ажык чугаа үезинде шиитпирлеп, деткимчени алганнар.

Аржаана ЧАМЗЫРЫН.

Тыва эки турачыларга тураскаал хүнү – сентябрь 1

ТЫВА МААДЫРЛАР УТТУНДУРБАС

Тыва Республиканың Баштыңы Шолбан Кара-оолдун Чарлыы-биле сентябрь 1-ни Тыва эки турачыларның кыдырлык хүнү кылдыр доктаат. Чүге дээрге 1943 чылдың сентябрь 1-де баштайгы тыва эки турачы кыдырлык фронттуге аъттанган. Ол Чарлык Тываның маадыр-оолдар, кыстарының Ада-чурттуң дайынына киржилгезин, немец фашизмни чылча шаварына оларның маадырлык чоруун чылдың-на сентябрь 1-де онзагайы-биле демдег-ээр ёзу-чаңчылды тургускан.

Н.Монгуш.

Бо чылдың сентябрь 1-де база Республиканың найысылалы Кызыл хоорайның төвүнде тыва эки турачыларга тураскаал шөлүн болгаш ооң чоок-казын байырлык шинчи киришкен. Совет Эвилелиниң Маадырлары, бистиң чыгыс чер-чурттугларывыс Хомушкур-оол, Түлүш Кечил-оол, Михаил Кутев, Николай Макаренко оларның чуруктарын сайгарлыкчы чорукчуның бажыңының ханазында аскы-п-каан. Тураскаалдың чанынга чон, кыдырлык болгаш күш-ажылдың хоочун-чыгылып келген.

Тыва эки турачыларның тураскаалының баарына Кызыл хоорай гарнизонунун шериглери болгаш анык армейжилерниң кежигүннери оолдар, ууглар байырлык чыскаалга туруп-

каннар. Маадырларның тураскаалына боодал чечектерни шериглер болгаш "юнарьжилер", дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннары, тыва эки турачыларның салгалдары салып, мөгейгени-биле байырлык митинг эгелзэн.

Немец-фашизм-биле демиселге тыва улустун, тыва эки турачыларның кириген үлүүнүн дугайында чылганнарга ТР-ниң өөредилге болгаш эртем сайыдының бирги оралакчызы Светлана Ощепкова допчузу-биле чугаалаан. Эжелекчилерге удур демиселге дуза кылдыр Тыва Арат Республиканың алдын курлавырын бүрүнү-биле Совет Эвилелинге дамчыдып берген, Тываның чурттагы чонунун чыгган акшазы-биле хыдыкчы шериг самолеттарның 3 эскадрильязын болгаш танк шеригиниң 2 бригадасын тургускан, 750 муң баш малды фронттуге чоруткан, бо дээрге улуг дузаның чүгле чамдызы-дыр деп, ол айыткан.

Тываның маадырларының эрес-маадырлык чоруу, оларның ат-сывы кажан кезээде уттундурбас деп чугаазының төнчүзүнге С.Ощепкова демдеглээн.

Эр кижилер-биле кады Ада-чурттуң Улуг дайынына аъттанган 10 санитар кыстың бирээзи Амаа Моңгуштун уруу Наталья Содунамовна Моңгуш Чөөн-Хемчик кожуунун Бажың-Алаак сумуздан фронттуге чоруткан 6 эки турачының ат-сывын оларның төрзүн черинде мөңгөжиткенни митингке чылганнарга чугаалап берген. Бажың-Алаакчылар маадыр чаңгыс чер-чурттугларының аллеязын каас-чараш кылдыр кылгаш, эки турачыларның шуптузунун хөрек тураскаалдарын тургускан. Амгы үеде Маадырлар аллеясы дайынчы байырлар-дар болгаш ёзулалдар эрттирер ыдыктыг чер апарган.

Россияның камгалал сайыды Сергей Шойгунун эгелээшкини, Президент Владимир Путинниң деткишкини-биле тургустунган "Анык армейжилер" шимчээшкини хоочун салгалдарның маадырлык чоруунун уламчызы, шериг-патриотчу кижизидилгениң онзагай хевирин апарган. Бо шимчээшкин Сергей Шойгунун төрзүн чурту – Тывада кончук калбарган. Чүгле найысылалдың школаларында "юнарьжилерниң" саны ниитизи-биле 463 четкен. Кызыл хоорайның школаларында өөреникчилерниң аразындан 132 уруглар, оолдар "юнарьмияның"

кежигүнүн митинг үезинде киргеш, берет бөрттеринге "анык армейжилер" ылгавыр демдээн кадап алганнар.

Тыва эки турачыларга тураскаал хүнүнүн митингизи Кызыл хоорай

гарнизонунун шериглериниң болгаш "юнарьжилерниң" байырлык марш чыскаалы-биле доозулган.

Шаңгыр-оол МОҢГУШ.

"Тыва медиагрупптун" чуруктары.

ТывКУ-га Билиглер хүнү

БАШТАЙГЫ БАШКЫГА

Башкы мергежилин шилип алган бирги курс-лар чылдың-на Билиглер хүнүнде бирги орус-шкыларның тураскаалына чечектер салыр ёзу-л-биле байырларды эгелзери чаңчыл болган. Сентябрь 2-де тураскаал мурнунда шөлге студент-лер, башкылар, хоочун башкылар чыгылып келген. Тываның күрүнэ университетинин ректору Ольга Мушук чаа өөредилге чылы-биле байыр чедиргеш, республикада башкы ажылы кол черни ээлеп турар-арзын чугаалаан. Бистиң республикавыс ат-алдарлык-шылары-биле алдаржаан. Оларның могаг-шыла-к, карак кызыл ажылы бурунгаар, келир үеже углан-

ган. Чогуу-на башкыдан, ооң берген билинден хөй кезинде өөреникчилериниң салым-чолу хамааржыр дээрзин ректор демдеглээн.

ТР-ниң өөредилге болгаш эртем сайыдының оралакчызы Светлана Ощепкова, Национал херектер талазы-биле агенттелдин директору Галина Кочергина олар чылганнарга байыр чедирбишаан, башкы кадрлар белеткээрине улуг үлүг-хууун кириштирген хүндүлүг хоочун башкылар физика кафедрасының доцентизи Юрий Хворовка база Тывага келген бир-ги орус башкыларның бирээзи Раиса Биче-оолга өөрүп четтиришкенин чылыг-чымчак сөстөрүн

илереткеннер.

Бирги курсчулар дээди өөредилге черинге өөренири улуг харысалга деп чүлдү билип, бир дугаар хүнден эгелеп кызып өөренирин даңгыраглааннар. "Келир үеде мергежилмин чедип алыр дээш, бар-ла күжүм-биле эки өөренип, ол ышкаш университеттин амыдыралына идеккейлиг киржир мен" – деп, күш-культура болгаш спорт факультетинин бирги курсчузу Ай-Демир Уржанай чугаалады.

Байырлык чыскаалдың эң-не кол кезээ – бирги орус башкылар тураскаалының баарына чечектер салыр ёзулал. Кызыл гвоздикалар – Тывага бирги башкыларның кызыгаар чок буянның ажил-херзэнге өөрүп четтиришкенин база хүндүткелдин демдээ-дир.

Бистиң корр.

Чурук Даян ДАНСЮРЮННУУ.

Ийи дакпыр байырлап

ӨЗҮГЕН МАЛДЫГ

Өвүр кожуунун Наадымы болгаш Хандагайтының 80 чыл байырлалы Ыдыктыг Гонбо сагызынның, чеди карактыг Ак Дарийги дуганының арамлаан ажыдышкыны-биле август 22-де эгелзэн. Индияда Ыдыктыг Дрепунг Гоманг хүрээзиниң 80 дугаар Камбы-ламазы Лобсанг Гьялсен сумунуң 80 харлаан юбилейинге уткуштур хүрээни Ыдыктап, Гонбо сагызынны чалап, хүндүскүнүң 13.00 шак 07 минута турда «Ак Дарийги дуганы» деп ат-биле адап, «Бо черге чон узун назылыг, кызыгаар чок ынакшылдыг, ие сеткилдиг болзун!» деп йөрээлин салган. Сумунуң болгаш кожуунуң чурттакчы чону, өске черде чурттап чоруур чаңгыс чер-чурттуглары, Тываның болгаш тус черниң лама башкылары Хүрээниң тудуунга буянның үлүг-хуузу демни-биле киригеннер.

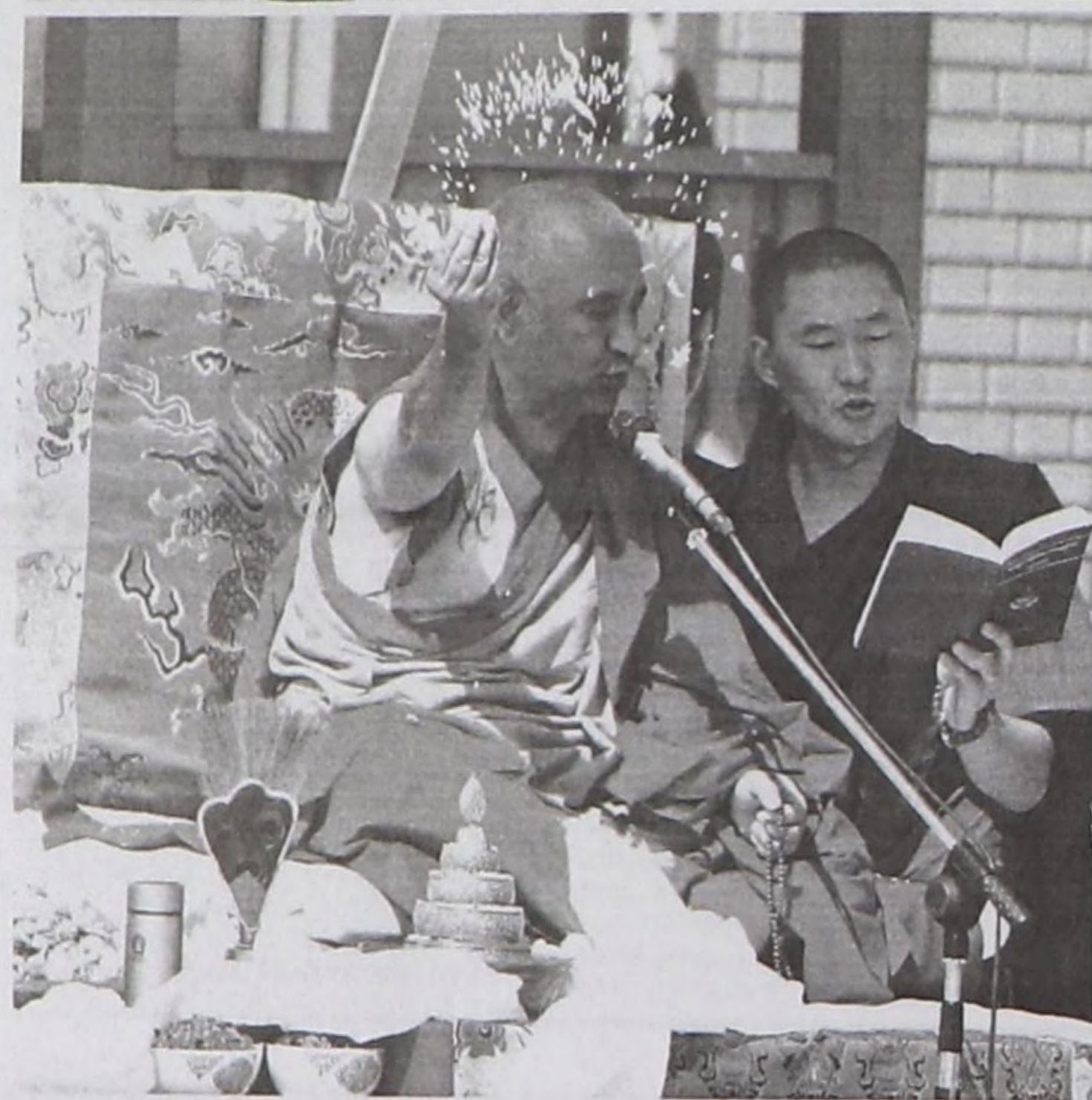
Август 23-24 хүннеринде байырлалдың кол хемчеглери уламчылаан. Кожуунуң ажыл-ишчи чону байырлыг чыскаалга хей-аъды бедик көдүрлүүшкүнүг киришкен. Парадка күш-ажылдың кижилерин алгап-мактаан, хүндүлүг хоочуннар болгаш малчыннар чыскаалдың мурнунга басып чорааннар. Сумунуң төвүнде чараштыр дерзэн сценалыг Аныяктар шөлүңге чыгып келген чонга кожуунуң чагырга даргазы Аржаан Ооржак байыр чедирип, сөс алган.

Хандагайтының «Геннадий Тумат» Культура бажынының даштынга делегейде ат-сураа билдингир, ховар салым-чаяаныг, Тыва Республиканың алдарлыг хөөмейжизи Геннадий Хайдыпович Туматтың тураскаалының байырлыг ажыдышкыны болган. Хөөмейжиниң төрелдери, кады ажылдап чораан эш-өөрү, культура ажылдакчылары, кожуунуң удуртукчулары, бүгү чону, чаңгысклассчылары төөгүлүг тураскаалды ажитканынга өөрүп, кижилерин үлүүңге четтиргенин илереткеннер.

Наадымның болгаш Хандагайтының 80 чылдаан байырлыг хуралына Тыва Республиканың Чазаның Баштыңының оралакчызы Аяс Мөңгө, Дээди Хуралдың депутаттары, Саң-хөө сайыды Орлан Достай, Культура сайыды Алдар Тамдын, Спорт сайыды Субудай Монгуш, Моол арат республикадан чалаттырган аалчылар байыр чедирген. Хүндүлүг хоочуннары, күш-ажылдың кижилерин, чымыштыг иштиң малчыннарын, көскү чедиишчинерлиг болгаш ажылдакчыларны шаңнап-мактаан.

Суурнуң төөгүзүндөн баштайгы тудугжуларны, башкыларны, эмчилерни, удуртукчуларны, хей-ниитижи идекпейжилерни чугаалап, сактышкыннары кылганы чоргааранчыг.

Хандагайты сумузу амгы үеде 3400 хире чурттакчылыг. Суурда сөөлгү каш чылдарда чаартылгалар эвээш эвес. Чаа

чараш чуртталга бажыңнары, кудумчуда немелде каасталгалар, уруглар ойнаар шөлдер, школа, уруглар садтарында деткимче, эмнелге, спорт залдар тудуглары, садыг-саарылга черлери дээш суму сайырап турар болгаш ам-даа хөгжүүрүңге идегел бар.

Кожуунуң адресин чаартып, чанында

улуг бедик буурну тургусканы – чоннуң сагыш-сеткилин көдүргөн. База ол ышкаш аът чарыштырар орук чанында чүгүрүк аъттың тураскаалын сиилбип кылгаш, алдынналчак сарыг өң-биле будуп кааны мал азырап чоруур, чарыштырар аъттарлыг эр хиндиктиг кижилерниң хей-аъдын киискитке:и-биле дөмей болган.

Кожуунда 3 муниципалдыг унитарлыг бүдүрүлгө, 3 көдээ ажыл-агый бүдүрүлгө кооперативи, 89 арат-тараачын ажыл-агыйы, 1080 хууда бот-дузалал ажыл-агыйы бүртүктеттинген. Бода мал бажы – 11589, сарлык – 1219, шээр мал – 156282, аът мал – 6971 баш. Муңчу малчыннар Эрес Доржукай, Чимит Куулар, Владимир Монгуш, Каадыр Кыргыс олар шудургу ажылдап чоруурлар.

Өвүр кожуун республикада мал ажыл-агый талазы-биле мурнуку одуругда турар кожууннарның бирээзи. Тыва Республиканың Чазаа герефорд эткир уксаалыг инектерни, шээр малды, сарлыктарны, аът-малды, көдээ ажыл-агый техниказы (сиген бөлөр, сиген кезер тракторлар), «УАЗ» фермер машиналар дээш оон-даа өске дузаламчыны көргүскөн.

2016 чылдан 2019 чылга чедир кожуунуң келир үеде сайзыралын «Аныяк өг-бүлөгө – кыштаг» деп губернатор телевилели бадыйткаар. Оон ачызында 24 өг-бүлө мал-маганныг болган. Оларга малды онча-менди азырап турар, эки үре-түңнелдиг аныяк малчыннар Одай Алдын-Сай, Чингис Ооржак, Ай-оол Донгак, Юмит Баазан, Амыр-Санаа Кенен-оол оларны хамаарыштырып болур. Бо чылын август 1-ге чедир «Аныяк өг-бүлөгө – кыштаг» телевилелдин дараазында киржикчилеринге 200 хойну дамчыдып берген. 2019 чылдың киржикчилеринден Солчур сумуздан 2 ажы-төлдүг Чейнеш, Андрей Монгуштар Бора-Шайның Мойналык унунда кыштаг-хораазын тудуп алган, шалыпкын ажылдап турарлар.

Суму бүрүзүнде «Инек – чөмгерикчи малым» телевилелде киржип турар өг-бүлөлөр бар. Хей ажы-төлдүг, орулгазы эвээш өг-бүлөлөргө бызаалыг инек-биле дузалаары дээрге, улуг деткимче болуп турар. Инек өзүген болгаш шыдамык, сүдүндөн хей-ле ак чөмнерни белеткеп ап болур, эзлериниң езулуг-ла чөмгерикчизи мал болур.

«Сүүзүнүг тыва чөмим, чоргааранчыг тыва хөвим» деп мөөрейге «Аныяк өг-бүлөгө – кыштаг», «Инек – чөмгерикчи малым» губернатор телевилелдеринин Өвүр кожуундан киржикчилеринин сонуггалын хаара туткан. Ырлап, шүлүктөп, салым-чаяанын көргүзүп тургаш, боттарын таныштырып, тыва идик-хөвин бараалгадап, амдангыг чаагай тыва чөмин делгеп тургаш, шииткечилерни болгаш көрүкчүлери кайгатканнар. Малчын ишти кылып чоруур болгаш тывызыктарга-даа, телевилелдер дугайында айтырылгала-даа торулбайн, харыылаар болдулар.

ӨӨРЗҮРЕК ӨВҮР ЧОНУ

Уран талантылыг-даа, чараш идиктиг-даа, ажы-чеми-даа чаагай, айрыгларга база шын харылааны эш 1-ги черни чалап ап, Дус-Дагдан дың Тюлюш болгаш Айыраа Куулар-ор тиилекчилер болганнар. «Аныяк бүлөгө – кыштаг» төлевилелдин кир-

төлевилелдин киржикчилери Сайдаш Монгуш биле Шончалай Кууларның өг-бүлезинге тывыскан.

Чэп эжер маргылдаага Чаа-Суур сумундан Саяна Тюлюш шынарлыг, чараш ажылы дээш 1-ги черге төлөтпиг болган. Сарыг-Хөл сумундан Чечек

Тумат 2-ги черни чаалап алган.

Байырлалдың спортчу хем-чеглеринден республика чергелиг хол бөмбүүнге уруглардан Кызыл кожуунун командасы тиилекчилер болган. Оолдардан Чөөн-Хемчик кожуунун командасы чемпионнаан.

Кожуунда бир дугаар эр-тип турар онзагай төөгүлүг болган оюн – баг адар маргылдааны «Доржу Казакин» стадионга эрттирген. Аңаа ниитизи-биле 17 кижиги киришкен. Маргылдааның эгезинде саң салып, артыжанып, ыдыктыг сагылгаларны болгаш тыва чаңчылдарны сагыыры – маргылдааның дүрүмү болган. Оолдардан Сылдыс Монгуш, уруглардан Кармела Монгуш бо мөөрейге шылгараан. Тиилекчилерни хүндүлел бижиктер, медальдар болгаш хойлар-биле шаңнаан.

4 аңгы салыгга 100 хире аътты чарыштырган. Улуг мал-

дар аразынга Владимир Монгуштуң, аныяк аъттарга Артём Ооржактын, 2 харлыг малдардан Александр Торлуктуң, чоруктуг аъттарга Шораан Донгактын малдары 1-ги черни чаалап ап, финишче мурнап кирип келгеннер.

Тыва хүреш – байырлалдар үезинде чоннуң эң ынак адаан-мөөрейи. 32 шыырак мөгениң хүрежи элээн үр болуп келген. Ачыр-дачыр тутчуп, онагларын октап, чараштыр девип, боорзак-боовазын чонга үлөп, хүрешкен түңнелинде, ТР-ниң Начын мөгези Баткар Баасан шүглүп үнген. Начын мөгө Алексей Монгуш үжүүрлөшкен. 3-4-кү черлерде – ТР-ниң Начын мөгези Аңгыр Куулар биле Март-оол Доржукай.

Тываның Чазааның болгаш Спорт яамызының мурнундан Дус-Даг сумузуңга хүрежир зал тудуп алыры-биле 1000000 (миллион) рубль түңнүг сертификатты Дус-Дагда чурттап чоруур Тываның Арзылаң мөгези Чимит Кууларга болгаш сумунуң удуртулгасынга тывыскан. Спорт школада кикбокс секциязынга херек дериг-херекселдер садып алыры-биле 500000 (муң рубль) түңнүг сертификатты школаның директору Виктор Достайга тывыскан.

Өвүр черге бо улуг байырлалды эрттиржип берген Тываның Чазаанга, Дээди Хуралга, бүгү-ле ачы-дузанын чедирген чонувуска, белек-селек берген болгаш материалдыг дуза каткан хууда деткичилерге четтиргенивисти илереттивис!

Айдысмаа МААДЫР-ООЛ,
«Өвүр черде» солунуң
редактору.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

кичилери болганывыска дыка өөрүүр-р бис. Шаандан бээр тыва кижиги мал-ан азырап чораан болгай, бис база белеривистиң угун салгап, малчыннаар элевис улуг болган. Бисти кожуунувус-орундан деткип, Тываның Чазааның үрүне деткимчезин бергенинге четтир-нивисти илередир-дир бис! Кандыг-даа-де бергелер турар, ынчалза-даа торул-пун, бурунгаар кызымаккай чурттаар-р бис. Хойларывысты онча-менди азырап,-ген-ширбиилди үе-шаанда кезип ап ту-р бис. «Хөйү – хөйлең, чону – чоорган»-дери дег, дузалажыптар төрелдеривис-аа хөй. Биске бүзүрелиңерни чонувус-орунга бадыткаар бис!» – деп, Айдын, Айыраа чугааладылар.

2-ги, 3-кү шаңналга «Аныяк өг-бүлөгө кыштаг» төлевилелдин Саглыда кир-жикчилери Ай-оол, Чинчи Донгактар, Чаа-Суурдан Сыгыт, Анай-Хаак Серээлер-төлөтпиг болганнар. 4-кү черни Дус-Дагда «Инек – чөмгерикчи малым» деп

Хүннүн чугула айтыры

ТЫВА ДЫЛГА ЫНАК СЕН БЕ?

Бо айтырыга тыва кижилер бүрүз харыы бээр үе келген боор деп, амы-хууда бодаар кижилер мен. Чүге дизе төрзэн дылының сайзыралын бодаар хамаанчок, улус колдуу ном-дептер, солун-сеткүүл безин номчуваастаан чүве бо. Ооң чылдагааны — чаңгыс черге турбас, чаарттынып олар бурунгаар хөгжүлдө. Делегейиниң өске омак чоннары-биле бир дөмей, тывалар база сotalыг телефоннарже, смартфоннар, гаджеттерже кайгап алган олар апарган. Чүгле ону таварыштыр чоок төрелдери, эш-өөрү-биле харылзажыр, чугаалажыр, оон хөй янзы шын-меге медээлерни база “хоп-чип” дамчыыр чугааларны билип алып, ол чокта — чуртталга чок.

Телефонче кайгап алгаш олурувуста, айлар, чылдар караайндыр шуужуп эртип турар. Ол үеде авазының аа сүдү-биле өгбелерден дамчып келген, делегейде өрттүз турбас, өндүр улуг ховар эртине — төрзэн тыва дылы утундуруп бар чыдарын чамдык кижилер чедир билбейн турары хомуданчыг.

Соң даарта тыва дылым, тыва чонум-биле чүү болурул, төрзэн дыл чидерге-ле, этнос — тодаргайлаарга, тыва чонум чиде бээр деп дүвүренчиг бодаалдар кайып кирер ийик.

Дылым чокта хостуг чаңнап шыдаар мен бе?
Дылым билбес апарзымза, хүндүм бар бе?
Хайыралыг дылымысты

камнавайн,
Хайнак кылдыр эдилээрже,
болур деп бе?
Чечекмаа СААЯ.

Аныяк-өскөннүн тыва чогаал, литератураны номчуп, номчувайн турарының дугайында чугаалаан-даа ажык чок боор. Ооң чылдагааннары база билдингир. Тываның күрүнү университетинче тыва дыл, чогаалды эки билер база дужаап кирип турар доозукчуларның саны эвээш. Школа программасында тыва дыл өөренир шактар кызырылган, федералдык хоойлу езугаар, төрзэн дылын өөренир, өөренимизин школаны кижилер боду шилип алып апарган.

Тыва дыл амыдыралга улуг-ла херек чок, орус дыл билер болурга-ла, четчир деп, бодаалдыг чамдык кижилерге херек долган бодаалдарымны куруг черге те каап олурарының орунуга, тодаргай чижектерни маңаа киририн оралдажып көрей.

Бодунуң-на төрзэн дылыңдан тыва чоннун эпчосунуп, ыядып эгелзэ-нин, орус дылга чугаалажып турарын, Кызылдың кудумчуларында пассажирлер аргыштырып чоруп турар маршруттуг «Газель», «ПАЗ» автобустарга кирип келгеш-ле, кижилер эскерип каар.

“6 А” маршрутка кондуктор: «Кочетова! Ленина! Площадь! Дүжөр кижилер бар бе?» — деп пассажирлерден айтырар болду. Тыва дылга Кочетов, Ленин кудумчузу, Арат шөлү дээрже та чүзү канчап баар чүве, “кырызы сынна бээр, дылы чолда бээр” болган чор бе?

“9” дугаар маршрутка бир олуруптарымга, кондуктор: «Баня! Церковь!» деп, дүжөр кижилерни дилеп, алгырып каап олур. Мен олурга: «Тыва дылга Церковь эвес Орус хүрээ деп чугаалаар, а Баня деп сөстүң чунар-базың деп тыва дылда очулгазы бар, төрзэн тыва дылыңардан чүге ыядыр силер?» — деп айтырарымга, херээжен кижиниң арны кыза бергеш: “Орус дылга чугаалаарга, эптиг болгаш дүрген чүве-дир ийин” — деп хары берди.

Төрзэн тыва дылыңдан оспаксырап, дезип турарының бир көскү чижээнге янзы-бүрү концерттер, оюн-тоглааны хамаарыштырып болур. Чоокта чаа күрүнениң ырының болгаш танцының “Саян” ансамбли, ол ышкаш Тыва Национал оркестр юбилейлерин демдегледип эрттирген. Ол концерттерни зал долдур тыва көрүкчүлөр сонугарга көргөн.

Элдеп чүве, артистерни база солун номерлерни чарлап дыңнадыры-биле чалап алган башкарыкчылары эр, херээжен ийи кижилер хары угда иелзэн орус дылга чугаалаар болган. Сактырга-ла, кым эки орустайарыл, кымның үнү эң өткүт, дыңзыгыл деп чарчалажып турган-даа ышкаш.

Делегейде уран чүүл, сцена культура-

зының тургустунган чаңчылдары-биле алырга, эр, херээжен ийи башкарыкчы сценаже үнүп келген соонда, бирээзи албан өске дылга чугаалаар ужурулг. Ооң көскүчүзү, август 15-17 хүннеринде эрткен “Азия төвүнде хөөмей” деп фестивалды хамаарыштырып болур. Концерттиң башкарыкчылары Шон Куирк биле Бадыраа Шурумаа орус, тыва, англи, кыдат дылдарга номерлерни чарлап дыңнаткан. Ол дээрже келген аалчыларга болгаш залда олурар көрүкчүлөргө хүндүткел-дир. Ону кыдыындан көөрге, чоргааранчыг болду.

Ийи башкарыкчы бирээзи орус дылга, өскези — тыва дылга чугаалаарын канчап черле чедип алып бис. ТР-ниң Культура яамызы моон дугайында чүү деп бодап турар ирги, санал-оналын дыңнап көрзе.

Бакка-сокка дылдар холуп,
шокарлавайн,
Баштай төрзэн чугаан
эки шижээтсизинзе,
Өңнүк туржук, өскөнүң-даа
дылы сеңээ,
Өөредип каан адың ышкаш,
чаажыга бээр.
Молдурга САЛЧАК.

Кызылдың төвүнге автобус доктаа-мынга дүжүп келгеш, бир садыг төвүнде үнелиг алдын, мөңгүн каасталгалар рекламалап турар аныяк уругунуң үнүң дораан дыңнап каар сен. Орус, тыва дылда холумак рекламаның эпчогун, кулакка анчыын. Чүге эки, шын очулдуруп албаан чор деп бодап башка кири. Ооң кол утказы мындыг: “Ювелирлик кылыглары садып азы кылдыртып алырыңарга, гарантиялап бээр!” Эң-не дүвүренчиг байдал бистиң сооустан өзүп олурар аныяк салгал — орус, тыва сестерни ынчаар холуй-бүлүй чугаалап болур чүве-дир деп сактып алгаш, бажынга, мээзинге шижээтсиз алып болур. Билдингир, ол аныяк уруг тыва дылды бодунуң шаа-биле борастан очулдурган хевирлиг.

Тыва дылче очулдуруп болур сестерни ол-ла хевээр арттырып алганы элдептиг. “Гарантия” деп орус сөстү алдын, мөңгүн эдилелдериниң шынарын магадылап турар деп очулдуруп болур. А “ювелир” деп сөс база очулдуртуна бээр. Ону хынап көөрү-биле 1980 чылда Д.А. Монгуштуң редакторлааны Тываның дыл болгаш литератураның эртем-шинчилел институтунуң бөлүк эртемденнериниң «Орус-тыва словарь» номун ажыдарымга, тыва дылче очулганы база “ювелир” хевээр арттырган болду. Ындыг-даа бол-

за очулгага ювелир деп сөстү ажыглааш, улаштыр онза нарын, шевер кылган алдын, мөңгүн эдилелдер деп тайылбырлап болур. А мээң бо үстүнде киригеним чижекте, тыва дылын эки билбес аныяк кижилер словарьны база ажыглап билбес болганы-биле шын эвес очулдурган ол-дур деп түңнелге келдим.

Төрзэн тыва дылыңга хамаарылга тус черниң эрге-чагырга органдарындан база хамааржыр. Республикада 17 кожуун болгаш 5 хоорай бар. Найысылал Кызылдан аңгыда, орус, тыва болгаш өске-даа хөй омактыг чоннар холушкак чурттап турар кожууннар Каа-Хем, Таңды, Би-Хем, Тожу, Чеди-Хөл, Улуг-Хем база Ак-Довурак хоорайга, тус черниң солуну-даа дижи, ВКонтакте, Фейсбук, Вайберге шупту медээ-дыңнадыглары орус дылга үндүрүп турары чөптүг.

Арткан кожууннарда Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Өвүр, Мөңгүн-Тайга, Сүт-Хөл, Тере-Хөл, Чаа-Хөл, Эрзинде 100 хуу тывалар чурттап турар. Ынчалза-даа чүге-ле ийик, ВКонтактеда бүгү-ле медээлерни орус дылда парлап турар. Чүгле Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик болгаш Улуг-Хем, Тес-Хем кожууннар тыва дылын хүндүлээр, төрзэн дылыңга ынак деп чүве көстүп келир.

Чүге тыва дылымыска ол хире тоомча чок бис деп айтырыг ол дораан тургустунуп келир. Бистиң тыва чоннун хөй кези “орусчуп”, орус дылче кирип турувуста, Россия Федерациясында Татарстан болгаш Саха (Якут) республикаларда чон кайы хире төрзэн дылын хүндүлөп, ол дээш туржуп турар-дыр. Ону дараазында чижектер бадыткап болур.

Каражадап, түрөй берген
тыва дылым,
Канчап сеңээ үнелелди эгидип
бэзін?
«Төрзэн дылың аваң ышкаш үнеле!»
— деп,
Төлү мөңээ чонум чагып,

сүмелеп тур.
Чечекмаа СААЯ.

Саха (Якутияда) 1-ден 11 класс-тарга чедир уругларга төрзэн дылын өөредир программаны ажылдап кылган, якут дыл өөредип турар башкыларның билин бедидер, литература болгаш аас чогаалының хемчеглери, янзы-бүрү олимпиадалар, мөөрейлерни эрттирип турар. Амгы үеде республикада 419 школада уруглар төрзэн саха дылын өөренип турарын Саха (Якут) республиканың

доктаамал төлээзи Юрий Куприянов Москваң лингвистика университетин илкетелинге демдеглезин.

“2018-2019 өөредилге чылыңда школаларның 68 хуузу төрзэн дылы өөренир шийтпирни үндүргөн”. Бо мдээни Татарстан республиканың эрте болгаш өөредилге сайыдының орала чызы Ильсур Хадииллин дыңнаткан. Бо факт-барымдаалар чүнү көргүзү турарыл дээрже-ле, чүгле күрүнү эрге чагыргазы эвес, а чоннун төлээлер — ада-иелериниң, өөреникчилериниң ботарындан база хамааржыр, ону төрзэн дылын хүндүлээр, ооң салым-чолу дээс сагыж дүвүрөп чоруурунун херечиг деп билип алып апар.

Бистиң Тыва Республикада база эртемденнер, башкылар тыва дыл дээс сагыш човап, “Шын” солунун арыңарыңа удаа-дараа аңгы-аңгы чүүлдер (статьяларны) парладып турар. “Тыва Республикада ниитизи-биле 197 школаны четпезин уруглар өөредир албачерлери бар, садик барып турар урулар саны — 22876, оларның аразында 2723 уруг төрзэн дылын шуут билбес кожууннарда 1094 уруг дылын билбес. Тыва дыл башкыларының саны эвээш, төрзэн дылын уругларыңа өөредир алыксаан өг-бүлелериниң саны — 13402. Тыва дылды өөредиринге таарымчалык байдалдар база чедир тургустунмаан 69 уруглар албан черлеринде тыва өглерни, ол ышкаш ооң кезик-чамдык тургузуп каан, 17 уруглар садында тыва национал өзү-чаңчылдарга тураскааткан булуңчулаштарны делгезин, 6 бичии музей дериттинген, Тожунуң тос чадырын тигилген школаның саны — 1. Башкыларны ажылдаарыңа таарымчалыг өөредилге методиктиг удуртталгалар, пособиелер программалар эвээш, барык чок деп болур. 82 өөредилге албан черинде методиктиг номнар чок болганын “Национал школа хөгжүдөр институттун” эртем ажылдакчылары тодараткан. Бо чүлдү дугайында “Шын” солунча эртемден башкы база чогаалчы Лидия Ооржактың дүвүрзэн сеткил-биле бижзэн чагаазын чорударга, ону тоомчага албайн баар арга чок болдуvus.

Тыва дылым кайы хире
хүндүткелдиин,
Билбейн чораан чөгөнчиимин
миннип ор мен.
Чинчи ОНДАР.

Тыва дыл дугайында сагыш-сеткилди өйүп келген бодаалдарның төнчүзүнде төрзэн дылга өндүр улуг ынакшылын езулуг-ла шын сеткил-биле илередип бижзэн Тожу кожуунуң Тоора-Хем школының өөреникчизи Вика Бараанның чогаадыын силерге бараалгаттым, хүндүлүг номчукчу.

Мерген ОНДАР.

ӨЛЧЕЙ-КЕЖИКТИГ, ХАЙЫРАЛЫГ ТЫВА ДЫЛЫ!

Тыва дыл... Ол мээң төрзэн дылым. Ол мээң чонумнун дылы. Тыва дыл — бурунгу дыл. Ону бис улустун маадырлыг тоолдарындан номчуп олурга, ооң чечен-мерген, чараш дилыңдан билип каар бис. Чижээ, «Мөгө Шагаан-Тоолай» деп маадырлыг тоолдун эгези болур домакты көрүп көрээлиңер. «Шыяан ам! Калбак чүве хадып, борбак чүве чүглүп, ирт-сөргө мыйызы ирип-дүжүп, хуна-сөргө мыйызы куртуп-дүжүп турар шагда, Сүмбөр-Уула сүүр тей турар шагда, калчаа далай кара шалбаа турар шагда, эринниң чүве чугаалажып болбас, эректис чүве атчып болбас, чарынның чүвеңиң алдыңа дүжүп көрбээн, чаактыг чүвеге чаргызын алзып көрбээн, Чинге-Кара хемниң аксын эжелей чурттап турар, тос каат шил бажыңны Мөгө Шагаан-Тоолай деп эрниң эреси эр чораан чүвең ирзин...».

Бо узун чаңгыс-ла домактан тыва дылдың чурумалдыг чаражы илереп, шынап-ла, бурунгу дыл дээрзи дораан шыныттына бээр. Тыва дылдың чаражын бис чүгле тоолдардан эвес, а тыва дылга арыг, чараш, тода кылдыр чугааланыр кижилерден база билип каар бис.

Тыва дылды эки хандыр билбес кижилер тыва дыл дег белен дыл чок деп бодаар. Шынында тыва дыл дег берге, нарын дыл чок. Ону мен улугады келгеш, эш-өөрүм, улус чон аразыңа чоруп чорааш, чеже-даа тыва дылым кырыңа чугааланып билер мен деп бодадымза-даа, ам-даа сагыш-сеткилимге чоок кирибейн, арыг тывалап билбес-тир мен деп бодап чоруур мен. Чүге дизе мээң чугаам чүгле «ийе», «та», «чок» деп үш-ле сөстөн хөй тургустунган.

А өске ийи-чаңгыс кижилерниң чугаазын дыңнап чоруурга, онзазын канчаар! Чугаазы оюн-баштак, чараш деңнелгелер, тывызыктар, үлөгер домактарны чугаа кадында ажыглап-тарга, дыңнап олар кижиге, адаарганчыг апар. Ынчангаш оода төрзэн дылымга чугааланып өөренип алырын бодааш, тыва номнары сонугарга номчуп турар мен. Чогаалдарда кирген чараш чечен мерген, солун аяныг дыңналар домактарны аргалыг-ла болза, сактып алырын кызыдар мен.

Чоокта чаа Сергей Пюрбюнун «Аян тудуп чедип келдим» деп ногаан даштыг чугаажыномун сонугарга, ажыдып номчуп бердим. Ында Тываның улустун чогаалчызы А. Даржааның «Алдар ады өлүм билбес» деп статьязындан эң-не солун чүүлду билип алганымга аажок өөрүүр мен. Таанда! Ындыг солун, дидим чогаалчыны канчап сонугарга чораан кижилер боор мен. Барып-барып, бодунуң төрзэн дылын алгап мактапкан дээш, улуг чогаалчывысты хоругдап каан!...

Ам бо үеде хоругдаар, буруудадыр хоойлу дүрүм чокта безин тыва дылымысты чедир билип шыдавайн, аңаа ынакшылап чоруурувус дыка ыянчыг-дыр. С. Пюрбю төрзэн тыва дылыңа ынаан шүлүктөрүңе илередип бижипкени дээш, хоругдаттырганы мээң сагыш-сеткилимге аар балыг болуп, сактырымга, тыва дылын тоол көрбес кижилер аңаа буруулуг ышкаш кылдыр сагындырды.

«Арат чонга ыраажы бооп,
Ынак чуртту мен
Ол дылга баштай
Аян тудуп алгап-йөрээп,
Ырлаан болгаш,
Ынак боор мен.»

Тыва дылга ынак сен бе?... Моон мурнунда мөңээ бо айтырыгны тыва дыл кичээлинге башкы салырга, чүү деп харылаар аайын тыппас болган мен. Ам болза, бичии-даа чигзинип илдикпейн, «Ийе, ийе, ынак мен!» деп каш-даа катап харылаар ийик мен. Чүге дизе тыва дылга чүгле тывалар эвес, а өске омактыг чоннар безин аңаа ынакшып, ону чараш-сынып, харын-даа чугааланып өөренип турарлары хөй. Чижээ: чоокта чаа Тожу каналга Америкадан келген эртемденниң тывалап чугааланып олурганын сактыр боор силер.

Барып-барып тыва кижилер төлү, мен, өске аймак чоннун огу, кызындан дора болуп, тыва дылды чарашсынып, аңаа ынакшып билбес болзумза, мени кандыг тыва дээрл.

Тыва дыл — тыва черге төрүттүнүп келген бичии чаш төлдүн, мерген угаанныг улуг өгбелеривистиң болгаш бөдүүн арат чоннун дылы-дыр. Дыл чокта бистиң Тыва кайыын тыптып кээрл? Кайыын-даа эвес, ол ыянчылыг, тааланчыг аялгалыг төрзэн дылдан эгелээр деп бодаар мен. Ынчангаш төрзэн дылыңга ынак болуру, аңаа арыг, чараш чугааланып билири дээрже, өртеп билбес улуг аас-кежик деп бодаар мен.

Ынчангаш чогаадымны тыва дылдың сурагыг шинчилекчизи, филология эртемнериниң доктору, профессор, РСФСР-ниң алдарлыг ажылдакчызы, ТАССР-ниң школаларының алдарлыг башкызы Ш.Ч. Саттың тыва дылыңа йөрээл сөзү-биле доозайн «...Чырык өртемчеге карак чивеш аразында чуртталгамда тыва дылдыг төрзэн чонум аразында чор мен. Өргүн-көвей улустарның дылдарының аялгаларының аразыңа мөңгө-шагда хомустун үнү бооп чаңгылап чор, өлчөй-кежиктиг, хайыралыг тыва дыл!».

Тожу кожуунуң Тоора-Хем школының өөреникчизи Вика Бараанның бижзэн чогаады.
(1998 чыл).

«Тыва харылзаа информ» албан черинин даргазы Сылдыс ХЕРТЕК.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизинин) үшкү чыыжының депутаттарына кандидаттарның соңгулда мурнунун агитация материалдары (халас үндезинге)

№6
«ВОСТОЧНЫЙ»
ЧОНГУС МАНДАТТЫГ
СОҢГУЛДА ОКРУГУ

ХӨГЖҮЛДЕНИН КОМАНДАЗЫ ДЭЭШ! ТЫВА ДЭЭШ!

Шолбан КЫРГЫС

Сентябрь 8-те /Дээди Хуралдың депутаттарының соңгулдары

2019 ЧЫЛДЫН СЕНТЯБРЬНЫН 8
ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫН
ДЭЭДИ ХУРАЛЫНЫН
(ПАРЛАМЕНТИЗИНИН)
III-КУ ЧЫЫЖЫНЫН
ДЕПУТАТАРЫНЫН
СОҢГУЛДАЗЫ

КПРФ

КУШ-АЖЫЛЧЫ
КИЖИНИН
ЭРГЕЛЕРИН
КАМГАЛААР БИС!

**РЕНАТ ИСМАГИЛОВИЧ
ФАСХУТДИНОВ**

СОҢГУЛДА ОКРУГУ № 2

ОВААРЫМЧАЛЫГ БОЛ, ЧОНУМ!

Телевидение, радио, интернет материалдары сонуургап, дыңнап, номчуп олурарга, сентябрь 8-ти бүгү Россияга эртер соңгулдалар дыка-ла берг болур ышкаш-тыр.

Бүгү Россия-даа канчаар, Тывага соңгулдаларга хамаарыштыр бодалдарымны илередикседим. Бодумнуң бодалдарымны чурттап эрткен назыымды көргөн-билгеним, харын-даа мырыңай киришкенни политиктиг болуушкуннарга үндезилеп көрейин. Хоозу политиктиг аазаашкыннар Борис Ельцин үезинде дык хей болган. Россия чаазы-биле катап хөгжүүр, чонну 500 хүн дургузунда тоттуруптар бис деп, ол боду-даа, ооң талалакчылары-даа аазап турдулар. Ынчан оларны аазаашкыннарынга бүзүрээш, Россияның Президентизи Ельцин болзун дээш соңгаан-даа мен. Мээң ол бүзүрелим бүтпээн, херек кырында Россия хоозураан Владимир Путин Президентинин дүжүлгезинге саадаптарга, күрүневис чүгээр деткерлип келди харын.

Бистиң республиканы алыр болза, Россия Федерациязының Чазаа, төп эрге-чагыргазы Тываже улуг сагышты салып, ооң экономиказын сайзырадыр талазы-биле хемчеглерни ап эгелеп, экономиктиг хөгжүлдө сайды Максим Орешкин болгаш саң-хөө сайды Антон Силуанов боттары кээп, хурал-суглаа эрттирип, бистиң чидиг айтырыгларывысты шийтпирлээринин аргазын дилеп турда, Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутаттарының соңгулдалары болур амгы байдалда дыка-ла эпчок ниитилел-политиктиг болуушкун-дур деп санаар-дыр мен.

Тыва чонга көңүс удур, соңгаарткан келген кордакчылар республиканың парламентизинге чаяа база бээр чүве болза, оон чонга эки чүү-даа үнмес. Күүседикчи болгаш төлээлекчи эрге-чагыргалар аразынга эгээ-дүрбүү тыптып кээр, а ол дээрге, хамыктың мурнунда, республика бюджетин тургузарынга болгаш хүлээп алырынга шаптыктыг апаар. Ындыг чүүлду база чурттап эрткен болдур бис ийин.

Республиканың саң-хөө болгаш күүседикчи органының хоочуну, экономиктиг айтырыгларга бажы каткан Маадыр-оол Данзынның бодалынга каттыжып турар кижидир мен. Тыва Республиканың Дээди Хуралына депутаттарны соңгуурунга кончуг кичээнгеилги болур уjurлуг бис. Тываның дээди төлээлекчи органының депутаттарына кордакчылар хей-дүр, оларны аазаашкыннары база эндерик-тир. Боттарының аазаашкыннарын боттандыраарынга херек акша-хөреңгини кайыын тып алырының дугайында сөстөрни оларны аксы-дылындан дыңнавадым. Бир эвес депутатка кордакчы бүрүзү банкыда мээң агар санымда миллиард-миллиард акша бар, ооң-биле республиканың экономиказын көдүрер мен, чонну ашкарар-чемгерер, хепкерер мен деп бадыткап турган болза, аңгы херек болбайн канчаар.

Кончуг эки билир-ле болгай бис, күүседикчи-даа, төлээлекчи-даа эрге-чагыргага ажилдап-даа чораан, ажилдап-даа турар, ажилдаар-даа даргаларның «таваа» чаңгыс – дөмей-ла төптен диленир. Социал-экономиктиг-даа, политиктиг-даа айтырыгларны Россияның төп эрге-чагыргазы колдуунда шийтпирлээр. Федералдыг төп-биле быжыг харылзаалыг күштер Тываның хөгжүлдезинге бөгүн херек.

Соңгуурунда оваарымчалыг бол, чонум?

Михаил МОҢГУШ,

күш-ажылдың хоочуну.

ЧАРЛАЛ

РЕКЛАМА

ЧАРЛАЛ

Информационное сообщение о проведении открытого аукциона по заключению договора аренды земельных участков

Администрация Чаа-Хольского кожууна на основании постановления председателя администрации «О проведении открытого аукциона на право заключения договора аренды» №385 от 29 августа 2019 года извещает о проведении открытого аукциона по заключению договора аренды земельных участков.

Аукцион состоится 10 октября 2019 года в 15:00 ч. в администрации Чаа-Хольского кожууна по адресу: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина 8, на 2 этаже в зале заседаний.

Для участия в торгах допускаются физические лица и юридические лица. Один заявитель вправе подать только одну заявку на участие в аукционе. Заявка на участие в аукционе, поступившая по истечении срока ее приема, возвращается в день ее поступления заявителю. Предмет аукциона: заключение договора аренды.

Лот № 1: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, местечко Терезин поле № 2 с общей площадью 40203 кв.м., кадастровый номер 17:14:0502003:221, разрешенное использование – сельскохозяйственное использование.

Начальная цена – 3600, размер задатка – 720, шаг аукциона – 108.

Лот № 2: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, м. Терезин с общей площадью 25069 кв.м., кадастровый номер 17:14:0502003:54, разрешенное использование – животноводство.

Начальная цена – 3000, размер задатка – 600, шаг аукциона – 90.

Лот № 3: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, м. Кузег с общей площадью 47405 кв.м., кадастровый номер 17:14:0701008:136, разрешенное использование – животноводство.

Начальная цена – 3300, размер задатка – 660, шаг аукциона – 99.

Лот № 4: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, местечко Кызыл-Арт с общей площадью 25000 кв.м., кадастровый номер 17:14:0701006:187, разрешенное использование – животноводство.

Начальная цена – 3400, размер задатка – 680, шаг аукциона – 102.

Лот № 5: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, местечко Терезин поле № 1 с общей площадью 10751 кв.м., кадастровый номер 17:14:0502003:57, разрешенное использование – животноводство.

Начальная цена – 2200, размер задатка – 440, шаг аукциона – 66.

Лот № 6: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, местечко Аглар Узук с общей площадью 250000 кв.м., кадастровый номер 17:14:0000000:235, разрешенное использование – животноводство.

Начальная цена – 4100, размер задатка – 820, шаг аукциона – 123.

По лотам ограничений и обременений в использовании земельных участков нет.

Заявки на участие в аукционе принимаются по рабочим дням с 03 сентября 2019 г. по 03 октября 2019 г. в отделе по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского района по адресу: Республика Тыва, Чаа-Хольский район, с. Чаа-Холь, ул. Ленина, д. 8, с 9:00 ч до 18:00 ч.

Сумма задатка должна поступить на расчетный счет организатора торгов до 18:00 ч. 04 мая 2019 года. (КБК 00000000000000000510, УФК по РТ (Администрация Чаа-Хольского кожууна), ОТДЕЛЕНИЕ - НБ Республики Тыва, ИНН 1715001332, ОКМО 93656440101, БИК 049304001, КПП 171501001).

Для участия в аукционе претендент должен предоставить одновременно:

- 1) заявку (в двух экземплярах) на участие в аукционе с указанием реквизитов счета для возврата задатка;
- 2) копии документов, удостоверяющих личность (для физических лиц);
- 3) нотариально заверенные копии учредительных документов и свидетельства о государственной регистрации юридического лица;
- 4) доверенность на лицо, уполномоченное действовать от имени заявителя при подаче заявки на участие в торгах;
- 5) документы, подтверждающие внесение задатка.

Информация о торгах размещена на Интернет-сайте администрации Чаа-Хольского кожууна <http://chaa-holityva.ru/> и на официальном сайте РФ для размещения информации о проведении торгов torgi.gov.ru.

ИЗВЕЩЕНИЕ

В администрацию Овюрского кожууна поступило заявление, о предоставлении на праве купли-продажи земельного участка из категории земель населенного пункта с кадастровым номером 17:07:0301042:432, расположенного по адресу: 668130, Российская Федерация, Республика Тыва, Овюрский район, с. Ханда-гайты, ул. Октябрьская, д. 48 а, с общей площадью 126 кв.м, разрешенное использование: для размещения объектов торговли.

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней со дня опубликования данной информации администрация Овюрского кожууна принимает письменные заявления и возражения по данному заявлению.

Начальник отдела земельных и имущественных отношений администрации муниципального района «Овюрский кожуун» Республики Тыва Э.В. Ортеней.

солуннун сайтызы: //shyn.ru

электроннуг почтазы: shyntuva@mail.ru; shyntuva@yandex.ru

Үндүрүлгениң тиражы: 4100

ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.
Кол редакторнун хүлээлгезин күүседип турар
В.Э. Чанзан.
Редактор К.К. Монгуш.
Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн адреси:
667000, Тыва Республика
Кызыл хоорай, Красноармейская, 100

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:
Редактор — 2-01-35.
Үндүрүкчү редактор М.О. Ондар — 2-17-91.

Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш,
А.К. Ооржак. — 2-17-94
Корректорлар В.О. Куулар,
Ч.Н. Мачык. — 2-17-94

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хай-гаарал талазы-биле федералдыг албаннун Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солуну 2012 чылдың декабрь 3-те бүртүкээ. Херечилелдин дугаары — ПИ №ТУ17-00068.

Солуну «Тываполиграф» АН-ге парлаан. (Индекс: 667000, Тыва Республика, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1). Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыг саннары болгаш еске-даа фактылары дыңнадыгы дээш авторлар боттары харылаар. Чагылдыг индекси: хуу юкилерге — П6855, организацияларга — П6860 Солун неделяда үш катап үнер. Хемчээли 2 парлаан ама. Номерни парлагже дужаганы: график эзугаар — 18.00, херек кырында — 20.00. Солун келбейн барганда, 2-18-10 телефонче долгаар.